

МАТЕРІАЛИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ЯК ДЖЕРЕЛО ПРО УЧАСТЬ ЗЕМСТВ ПІВДНЯ УКРАЇНИ В ОБСЛУГОВУВАННІ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ

О.В. Сараєва

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена розгляду інформаційного потенціалу документів Державного архіву Російської Федерації, що висвітлюють діяльність земств Півдня України з становлення і розвитку пенітенціарної системи (кінець XIX — початок XX ст.). Законодавчі акти, діловодна документація та статистичні джерела, дозволяють простежити механізм функціонування земських установ на містах. Окрема увага приділяється аналізу статистичних джерел, адже їх аналіз дозволяє простежити в динаміці процес збільшення витрат земських установ на розвиток пенітенціарної системи. В статті зазначено, що аналіз різних за видовою належністю джерел, з історії земств Півдня України дозволяє об'єктивно оцінити роль земств в обслуговуванні в'язниць, з'ясувати суми і напрями витрат земств в цій галузі та визначити найбільш проблемні питання.

Ключові слова: інформаційний потенціал, джерельна база, діловодство, земство.

Важливою проблемою сьогодення є становлення, розвиток і забезпечення стабільності функціонування пенітенціарної системи. Адже сьогодні суспільство і правозахисники збентежені проблемами перевантаженості в'язниць, порушенням особистих прав і несвоєчасним наданням медичних послуг в'язням, що призводить до проблем із здоров'ям і збільшення смертності. До того ж такі умови принижують гідність людини. Саме ці проблеми намагались вирішити земські органи місцевого самоврядування, тому їх досвід є важливим для сучасників. Аналіз і систематизація архівних джерел з цього питання допомагають визначити найважливіші проблеми, що поставали перед земцями під час виконання ними функціональних обов'язків з забезпечення в'язниць.

Метою даної розвідки є визначення інформаційного потенціалу джерел щодо участі земств в утриманні і обслуговуванні тюрем і арештантських будинків Півдня України

Документи з зазначеної проблеми можна розділити за видовою належністю на актові матеріали (укази і циркуляри міністерств та інших державних відомств Російської імперії); матеріали діловодства земських зібрань і управ (звіти губернатору і МВС, протоколи засідань та ін.); статистичні матеріали (кошториси витрат, статистичні звіти земських установ та ін.).

До актових матеріалів, які регулювали діяльність земств в обслуговуванні в'язниць, відноситься указ міністерства фінансів від 24 квітня 1865 р., з забезпечення

земствами квартирами начальників в'язниць та постачання дров для опалення їх будинків. Виконання указу здійснювалось під контролем уповноваженого таємного співробітника сенатора П. Гірса. Також впровадженню наказу сприяли уповноважені від міністерства фінансів і міністерства внутрішніх справ [1].

Значно вплинув на функції земств щодо організації і обслуговування пенітенціарної системи і указ міністра внутрішніх справ 24 травня 1867 р., за яким до кола земських зобов'язань було віднесено ряд додаткових повинностей з утримання в'язниць, які раніше відносились до функціональних обов'язків інших відомств. Так, з звітів державних міністерств (ДАРФ, ф. 123 “Министерство внутренних дел Российской империи 1868-69 гг.” спр. 3 “Годовой отчет МВС Его императорскому величеству”) стає відомим, що за указом міністра, коло зобов'язань земських установ було значно розширене [2] (Див. таблиця 1).

Таблиця 1

Функціональні обов'язки повітових земств за указом 1868 р.

№ п/п	Напрями витрат	Міністерство, в відомстві якого перебувала повинність до 1868 р.
1	Опалення, світло і ремонт будівель для штабів тюремних доглядачів	Міністерство фінансів
2	Ремонт в'язниць	
3	Догляд за конями тюремників	
4	Придбання квартир для мирових суддів і директорів в'язниць	
5	Утримання міської і повітової поліції	Міністерство внутрішніх справ
6	Переправа арештантів до Сибіру	
7	Виділення коштів на будівництво шосе	
8	Придбання дров для в'язнів	

Аналіз діловодної документації свідчить, що земські установи намагались боротись з таким незадовільним станом речей. Однак, аналіз звернень земств Катеринославської та Херсонської губерній до господарчого департаменту МВС (1870 р.), в якому земства просили зняти з них обов'язок утримання арештантських відділень, свідчить, що уряд нерідко відмовляв земствам у задоволенні їх клопотань. Секретар міністра внутрішніх справ генерал-ад'ютант Рейтер заявив, що повинність з утримання арештних відділень “Действительно должна быть в ведении земских учреждений” [3]. При цьому, не надавалось будь-якої аргументації цього твердження.

Наслідком такої зухвалої реакції з боку уряду стало ще одне клопотання Феодосійської, Ялтинської і Сімферопольської земських управ до МВС про скорочення сум витрат земських установ на утримання в'язниць (ДАРФ ф. 122, спр. 34 “Ходатайство Феодосийской, Ялтинской и Симферопольской земских управ в МВС о сокращении расходов на содержание тюрем”) [4]. В листі до начальника господарського департаменту МВС представники земств зазначали: “Милостивейший государь Павел Павлович! Просим о прекращении отдельного существования государственного земского сбора и присоединении его к общим государственным

доходам. Наибольшим нашим желанием было переведение земского налога на содержание тюрем на счет финансового департамента МВС» [5]. При цьому, земці навіть сформулювали конкретні рекомендації, щодо реалізації запропонованої ідеї. Так, в листі до міністра фінансів, укладеному в тому ж році, земці зазначали: «Уважаемый Александр Данилович Шумахер! Если переводить земский сбор в государственный, то необходимо установит какие-либо основные правила на этот предмет, и правилам этим должны быть подчинены дела означенного рода. В этом отношении мы находим, что в ряду прочих узаконений относительно порядка производства из казны, должно быть постановлено общее правило о порядке выполнения расходов по арестным домам. А именно, предлагаем, чтобы расходы в размере до 10 руб. на 1 тюремный подряд утверждались министерствами, а от 30 руб. - Правительствующим Сенатом... Сообщите, пожалуйста, Ваши размышления относительно означенного вопроса!» [6].

У відповідь на клопотання, МВС відповіло: «Не встречает препятствий согласиться на осуществление предложенных земствами мер, касающихся порядка выполнения законоположения о прекращении отдельного существования государственного земского сбора и присоединении его с наступающего 1870 г. к общегосударственным расходам. Но при этом все расходы по найму, постройке, ремонту, отоплению и освещению тюремных зданий, содержанию подъездных дорог и подвод должны возлагаться на земства на основании ст. 142 «Устава о земских повинностях 1868 г.» [7]. Також уряд пропонував земствам брати кошти на реалізацію повинності з влаштування в'язниць в кредит: «Если земским учреждениям не хватает средств, Казенная палата предлагает открыть подлежащие кредитные кассы для ассигнования земских повинностей, например, по содержанию тюрем (квартирное довольствие директоров тюрем, заготовление постельных принадлежностей для арестантов и т. д.)» [8]. Кредит оформлювався строком на три роки і у випадку несплати кредитної заборгованості у майно земств підлягало конфіскації. Для контролю над боржниками МВС зобов'язало земства складати списки боржників.

Також, в листі до міністра внутрішніх справ земства підійняли питання про виділення коштів на відпустку для працівників в'язниць: «Не можем не возбудить вопроса о том, кто поможет организовать досуг работникам тюрем и выделит на это соответствующие средства. Разрешение вопроса возлагаем на вас!» [9]. Але відповіді на це клопотання на жаль не було, що свідчить про те, що земствам нерідко доводилось «виживати» за власний рахунок.

Серед матеріалів діловодної документації земських установ знаходимо також «Предложение Таврического и Херсонского земств о внесении изменений в тюремный порядок (1871 г.)» (ф. 122, спр. 37 «Отчеты Херсонского губернского земства за 1871-1872 гг.») [10]. В зверненні до губернатора земці пропонували ввести в арештних домах певні новації, а саме, мова йшла про те, щоб «установит в тюрьмах прозрачный общественный контроль с целью навести порядок среди заключенных. Подобный «наблюдательный совет» возможно сформировать из служителей закона, членов общественных организаций и простых граждан. Ведь тюрьмы не должны оставаться закрытой структурой...» [11]. Відомо, що адміністрація позитивно сприйняла цю пропозицію, адже рада була створена.

Проте, суттєвих змін в вирішенні питання, стосовно утримання в'язниць, земства не отримали. Так, статистичні джерела (ф. 122, спр. 218 «Дело Высшей комиссии для составления общего систематического проекта о тюремных преобразованиях с статистическими ведомостями по Таврической губернии, предоставленными Таврическим губернатором (1869-1870 гг.)» (передана в головне тюремне управління першим Департаментом поліції) свідчать, що суми витрат земств на утримання арештантів залишались дуже значними [12]. З звіту Таврійського губернатора Вищій комісії від 10 січня 1869 р. про надходження і витрати земських сум на утримання

тюремних відділень за 1869-1870 рр. стає відомим, що на утримання одного арештанта тюремного відділення повітові земства витрачали 7 коп. на добу. Таке утримання встановлювалось на підставі ст. 118 тому XIV "Устава содержания под стражей". Крім того, в означений період земськими установами було пожертвовано додаткові кошти на продовольство для арештантів, про що свідчать дані таблиці 2.

Таблиця 2

Витрати земських установ Таврійської губернії на продовольство для арештантів тюремних відділень (1869-1870 рр.)

1869 р.		1870 р.	
Січень	3 руб.	Січень	20 руб. 25 коп.
Лютий	5 руб. 90 коп.	Лютий	3 руб. 90 коп.
Березень	8 руб. 95 коп.	Березень	-
Квітень	73 руб. 5 коп.	Квітень	47 руб. 85 коп.
Травень	4 руб.	Травень	4 руб. 70 коп.
Червень	4 руб. 30 коп.	Червень	6 руб. 15 коп.
Липень	2 руб. 40 коп.	Липень	-
Серпень	3 руб.	Серпень	5 руб.
Вересень	-	Вересень	-
Жовтень	6 руб. 70 коп.	Жовтень	6 руб. 5 коп.
Листопад	5 руб.	Листопад	12 руб. 75 коп.
Грудень	11 руб. 5 коп.	Грудень	14 руб.
Разом	131 руб. 25 коп.	Разом	121 руб. 1 коп.

Це дає можливість зробити висновок про те, що земства витрачали доволі значні кошти на продовольство для в'язнів, незважаючи на те, що утримання в'язниць з самого початку було справою, в першу чергу, державних відомств — МВС і Міністерства фінансів.

З справи 127 фонду 122 "Статистический отчет Таврического губернского земства о доходах и расходах за 1869-1870 гг." [13], стає відомим, що земства витрачали також значні кошти на утримання хворих арештантів. Більше того, 10 липня 1869 р. Таврійським губернським земством при Сімферопольській в'язниці була відкрита лікарня для хворих арештантів, яка користувалась значним попитом серед в'язнів, адже кількість стаціонарних хворих в ній постійно зростала. Так, у 1869 р. в лікарні перебувало 120 хворих арештантів, а у 1870 р. - 154. При цьому, загальна сума витрат земських установ на утримання хворих арештантів у 1869-1870 рр. складала приблизно 1800 руб. [14]. Державні ж дотації, які виділялись земству на утримання в'язниць, були дуже малими. Так, у 1870-1871 рр. державою було виділено на утримання тюрем тільки 1453 руб. 23 коп., між тим, як сума витрат земства на утримання арештантів складала 2052 руб. 35 коп. [15].

Проте, проаналізувавши звіти земства, щодо внесків на утримання арештних будинків (ДАРФ ф. 122, спр. 215 "Отчет Херсонского губернского земства о содержании тюрем в 1871- 72 гг.»), ми бачимо, що певна сума коштів на утримання тюремних відділень виділялась і іншими установами, а також приватними особами.

Однак, сума цих пожертвувань була все ж значно меншою, ніж внески земських управ (Див. Табл. 3).

Таблиця 3

Джерела і суми витрат на утримання в'язниць Херсонської губернії у (1871-1872 рр.)

1871 р.			1872 р.		
Місяць	установи, що фінансували в'язниці	сума внесків	Місяць	установи, що фінансували в'язниці	сума внесків
Січень	Херсонське губернське земство	400 руб.	Січень	Директор Херсон-ського казначейства Вульф	100 руб.
Лютий	Херсонське губ. земство	300,00 руб.	Лютий	Херсонське губ. земство	400 руб.
Березень	Херсонське губ. земство	300 руб.	Березень	Директор Олександрівської в'язниці	1 руб. 25 коп.
Квітень	Вице-губернатор	10 руб.	Квітень	Херсонське губ. земство	300 руб.
Травень	Херсонське губ. земство	350 руб.	Травень	Херсонське губ. земство	250 руб.
Червень	Начальник тюремного відділення	1 руб. 25 коп.	Червень	Херсонське губ. земство	300 руб.
Липень	Мелітопольська в'язниця	350 руб.	Липень	Херсонське губ. земство	374 руб. 64 коп.
Серпень	Херсонське губ. земство	350 руб.	Серпень	Херсонське губ. земство	1114руб. 8 коп.
Вересень	Херсонське губ. земство	74 руб. 64 коп	Вересень	купчиха Берг	10 руб.
Жовтень	Херсонське губ. земство	350 руб.	Жовтень	Херсонське губ. земство	652 руб. 88 коп.
Листопад	Херсонське губ. земство	350 руб.	Листопад	начальник Симфероп. в'язниці	170 руб. 95 коп.
Грудень	Купець Тісов	25 руб.	Грудень	Херсонське губ. земство	303 руб. 80 коп.
Всього внесено земством	2350 руб.		Всього внесено земством	3320 руб. 68 коп.	
Всього пожертвовано іншими особами	386 руб. 25 коп.		Всього пожертвовано іншими особами	282 руб. 2 коп.	

Протягом наступних 1874-75 рр. сума витрат земських установ Херсонської губернії на утримання земських установ тільки збільшилась, що підтверджує звіт Херсонського губернського земства МВС про «Про затраты земских учреждений на содержание тюрем Херсонской губернии за 1874-75 гг.» (ДАРФ, ф. 122, спр. 213 «Отчет о деятельности земских учреждений Херсонской губернии на 1875 г.»). До того ж, даний звіт підтверджує, що більшість коштів на утримання арештантів виділялось саме земськими установами (Див. таблиця 4) [16].

Таблиця 4

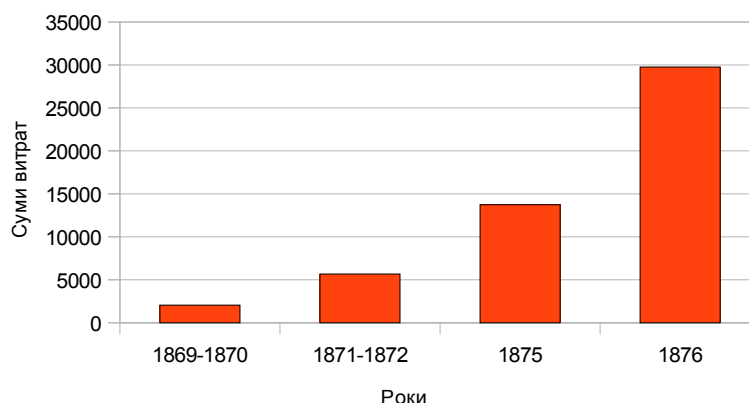
Витрати на утримання в'язниць Херсонської губернії (1875 р.)

Установа яка виділяла кошти	Вид витрат на утримання земських арештних будинків									
	Керівництво в'язницею	Їжа	Одяг	Опалення	Світло	Ремонт	Пересилка в'язнів	Утримання арештантів під час зупинок	Утримання докторів	Всього
Губернське управління	178 руб.	292 руб.	33 руб.	29 руб.	-	-	-	-	-	533
Міські думи	-	514 руб.	-	873 руб.	789 руб.	-	-	-	-	2177
Земства	345 руб.	1160 руб. 94 коп.	2321 руб. 31 коп.	1598 руб. 80 коп.	1598 руб. 9 коп.	500	3000	1808 руб. 20 коп.	3000 руб.	13734. 45
Благодійни- ки	127 руб.	125 руб.			300 руб.					533
Тюремний комітет	43 руб.	41 руб.								84

Отже, аналіз статистичних джерел демонструє, що сума витрат земських установ на утримання арештних будинків постійно зростала (Таблиця 5).

Таблиця 5

Витрати земських установ Півдня України на утримання арештантів(1869-1876 рр.)

З роками подекуди збільшилась зацікавленість приватних осіб долею арештантів, адже збільшились суми пожертвувань благодійників на утримання арештних будинків. Проте, участь земських установ в фінансуванні в'язниць як і раніше залишалась домінуючою, що підтверджується звітами Таврійського губернського земства МВС (ДАРФ ф. 122 спр. 110) (Таблиця 7) [17].

Таблиця 7

Витрати Таврійського губернського земства і благодійників
на утримання тюрем у 1890 р.

№	Витрати	Сума витрат	
		Земство	Благодійники
1	Їжа	4374 руб. 38 коп.	65 руб.
2	Одяг	3467 руб. 90 коп.	20 руб.
3	Опалення	1808 руб.	-
4	Світло	3520 руб.	-
5	Ремонт в'язниць	5560 руб.	125 руб.
6	Прибирання в'язниць	780 руб.	-
7	Оренда тюремних будинків	6534 руб.	30 руб.
8	На покращення умов утримання арештантів	300 руб.	-
	Всього	26344 руб. 28 коп.	6300 руб.

Крім того, у відповідності до звіту Олешківського тюремного відділення Таврійської губернії, за 1890 р. земства виділяли суми на поховання померлих арештантів (біля 60 руб. на місяць), переправу арештантів до місць відбування покарання (10 коп. на день), виклик губернського лікаря (1200 руб.), замовлення за каталогом медикаментів для арештантів (2800 руб.), на придбання до Різдва Христового 1,5 пудів телятини (500 руб.), а до дня Великодня — 567 руб. на придбання 2 пудів баранини, 3 пудів муки і іншої провізії [18].

Значну суму коштів земства виділяли і на утримання персоналу в'язниць. Наприклад, при Олешківському тюремному відділенні Таврійської губернії працював 1 наглядач і 2 охоронця, котрі утримувались на кошти земства (553 руб. 85 коп. на рік). Також при в'язниці працювало 8 вільнонайманих працівників, які отримували від земства щорічно платню у розмірі 1536 руб.

Отже, аналіз джерел ДАРФа, що висвітлюють діяльність земств Півдня України з обслуговування пенітенціарної системи, свідчить що земства значною мірою посприяли забезпеченню гідного існування в'язням і працівникам арештних будинків. Їхньою заслугою стала організація спеціальних рад доглядачів покликаних контролювати діяльність в'язниць. Такий суспільний контроль робив більш «прозорим» процес утримання під вартою. Аналіз документів офіційного діловодства земств і статистичні матеріали свідчать, що земствам вдалось також залучити до утримання в'язнів кошти благодійників. Таким чином, незважаючи на певні складнощі пов'язані з браком коштів, земствам вдавалось підтримувати і забезпечувати функціонування дієвої, ефективної пенітенціарної системи.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена определению информационного потенциала документов Государственного архива Российской Федерации, которые освещают деятельность земств Юга Украины по становлению и развитию пенитенциарной системы (конец XIX – начало XX вв.). Законодательные акты, делопроизводственная документация и статистические источники, позволяют проследить механизм функционирования земских учреждений на местах. Особое внимание сосредоточено на анализе статистических источников, позволяющих проследить процесс увеличения расходов земских учреждений на развитие пенитенциарной системы.

Ключевые слова: информационный потенциал, источниковедческая база, делопроизводство, земство.

SUMMARY

The article is devoted to the definition of information capacity of the documents of the State Archive of the Russian Federation, who cover the zemstvos Southern Ukraine on the formation and development of the penal system (late XIX - early XX century.). Legislation, record keeping and documentation of statistical sources, allow us to trace the mechanism of functioning of the zemstvo institutions in the field. Particular attention is focused on the analysis of statistical sources which can trace the process of increasing the cost of zemstvo institutions on the development of the prison system.

Key words: information potential, source materials, office work zemstvo.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ:

1. Державний архів Російської Федерації (далі ДАРФ).- Ф. 122, спр. 35, оп. 3, арк. 23-23 зв.
2. Там само. - Ф. 123, спр. 3, оп. 3, арк. 6.
3. Там само. - Ф. 122, спр. 218, оп. 3, арк. 100.
4. Там само. - Ф. 122, спр. 34, оп. 3, 47 арк.
5. Там само.- Арк. 47.
6. Там само. - Арк. 47 зв
7. Там само. - Арк. 47 зв.
8. Там само. - Арк. 48.
9. Там само. – Арк. 48 зв.
10. Там само. - Ф. 122, спр. 37, оп. 3, 74 арк.
11. Там само. - Ф. 122, спр. 218, оп. 3, 98 арк.
12. Там само.
13. Там само. - Ф. 122, оп. 3, спр. 127, 67 арк.
14. Там само. - Арк. 14.
15. Там само.- Арк. 14 зв.
16. Там само. - Ф. 122 , оп. 3, спр. 213, 67 арк.
17. Там само. - Ф. 122, спр. 110, оп. 3, 112 арк.
18. Там само. - Арк. 14.

Надійшла до редакції 20.10.2013 р.